

“AYINTÂBÎ’NİN TERCÜME-İ TİBYÂN TEFSİRİNİN MUHTEVA VE METOD BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ” BAŞLIKLİ MAKALENİN ELEŞTİRİSİ

İhsan KAHVECİ*

Öz

Bu çalışma, Kur’ân’ın ilk matbu Türkçe tercüme ve tefsiri kabul edilen Antepli Tefsîrî Mehmed Efendî’nin *Tercüme-i Tibyân*, *Tefsîr-i Tibyân*, *Tercüme-i Tefsîr-i Tibyân* gibi isimlerle anılan eser üzerinde yazılan bir makaleyi eleştiri konusu yapmaktadır. Çalışmada bilimsel hakemli bir dergide yayımlanan makale temel olarak içerik, üslup, kaynak kullanma ve kaynak gösterme yönlerinden ele alınmış, yazarın bütün bu noktalarda özenli olması ve etik kurallara riayet etmesinin gereğine dikkat çekilmiştir. Bunun yanında yazarın önemle belirttiği Ayıntâbî Mehmed Efendî’nin anılan eserinin Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî’ye ait *et-Tibyân fi tefsîri’l-Kur’ân* adlı tefsirin tercümesi olmadığına dair tespiti isabetli bulunmuş, ancak “*Tercüme-i Tibyân*” terkinin “*Açıklamaların Tercümesi*” biçiminde anlamının zorlama bir yorum olacağı, bunun yerine terkinin “*Kur’ân’ın Tercüme ve Tefsiri*” şeklinde anlaşılması ve yorumlanmasının daha doğru olacağı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tercüme-i Tibyân, Tefsîr-i Tibyân, Tercüme-i Tefsîr-i Tibyân, Tefsîrî Mehmed Efendî, Tibyân Tefsiri, Ayıntâbî, İlk matbû Türkçe tefsir, Hıdır el-Ezdî, et-Tibyân

Critical Evaluation of the Article “Evaluation of Antepli Mehmed Efendî’s Commentary, Tarjama-i Tibyân, in Terms of Content and Method”

Abstract

This study critically evaluate the article written on the Qur’an’s first printed Turkish translation and interpretation, namely Mehmed Efendî’s *Tarjama-i Tibyân*, *Tefsîr-i Tibyân*, *Tarjama-i Tefsîr-i Tibyân*. For this purpose, the study evaluates the above mentioned article in terms of content, style, use of scientific sources and references. Since the article is published in a scientific peer-reviewed journal, the author is expected to be attentive in all these points and to comply with the ethical requirements. In addition, the evaluation concludes that, as the author strongly indicated, Mehmed Efendî’s work is not the translation of the work by Hıdır al-Azdî, namely *al-Tibyân fi Tafsîr al-Qur’an*. But to interpret *Tarjama-i Tibyân* as “*Translation of Explanations*” is misleading, instead the use of “*Translation and Interpretation of the Qur’an*” would be more accurate understanding and interpretation.

Keywords: Tarjama-i Tibyân, Tefsîr-i Tibyân, Tarjama-i Tefsîr-i Tibyân, Tefsîrî Mehmed Efendî, Ayıntâbî, first printed Turkish commentary, Hıdır al-Azdî, et-Tibyân.

Giriş

Ülkemizde ilahiyat alanına dâhil değişik bilim dallarını ilgilendiren makalelerin yayımlandığı bir kısım dergiler özellikle doksanlı yıllardan itibaren hakemli dergi statüsü elde etmiş, son yıllarda yeni birçok üniversite ve fakültenin açılmasını müteakip gitgide akademisyenlerin seçim kriterlerine eklenen hakemli dergide makale yayımlama şartının doğal bir sonucu olarak

* Yrd. Doç. Dr., İhsan KAHVECİ, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(ikahveci@sakarya.edu.tr).

işbu hakemli dergilerin sayısında epey bir artış gözlenmiştir. Gerek üniversitelere öğretim üyesi statüsünde intisap edebilmek, gerekse akademik unvan alabilmek ya da akademik anlamda yükselebilmek için pek çok araştırmacı makale formatında hazırladığı çalışmasını yayımlatmak üzere bu tür hakemli dergilere başvurmaktadır. Hakemli dergilerin tabiatı gereği gelen yazılar yayın kurulunun belirlediği hakemlere gönderilmekte ve hakemlerce incelenen yazılar uygun görülmesi halinde dergide yayımlanmaktadır.

Akademik amaçlar için hazırlanan bir makalenin hakemlerin onayından geçmesi ve hakemli dergide yayımlanması yayımlanan çalışmaların akademik anlamda çok ideal çalışmalar olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bir çalışmanın hakemli dergide yayımlanmaya değer görülmesi için asgari yayın şartlarını haiz olması yeterlidir. Diğer taraftan hakemlik müessesesi bir yazının yayımlanabilir olup olmamasını belirlemede en önemli kontrol mekanizmasıdır. Bu mekanizmanın işletilmesinde de zaman zaman subjektif uygulamalar görülebilse de eğer bir yazı bütün hakemlik aşamalarından geçtikten sonra yayımlanmışsa o yazı artık kamuoyuna mal olmuş, takdir ya da tenkide açık hale gelmiş demektir.

Biz de meslektaşımız konumundaki bir araştırmacının yazısını değişik yönlerden değerlendirmek, hakemlerin gözünden kaçmış olduğunu düşündüğümüz bazı noktalar hakkında yazarı uyarmak, katkıda bulunmak ve ilgili kamuoyunu aydınlatma gereği duymuş bulunmaktayız. Bu sebeple bu çalışmada Orhan İyibilgin'in makalesi ele alınacak, değişik yönlerden değerlendirilip eleştirilecektir. Böylece dergilerde yayımlanan makaleler, hakemlerin kontrolünden geçtikten sonra bir başka kontrol mekanizması durumundaki okuyucular tarafından da kontrol edilmiş olacaktır.

Orhan İyibilgin'in makalesi "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi"¹ başlığını taşımaktadır. Araştırmacı aynı adı taşıyan doktora tezinden² yararlanarak hazırladığını

-
- 1 Orhan İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XVI, sayı: 29, s. 69-88.
 - 2 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Yakup Çiçek danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılmış olan tez 2008 yılında oy çokluğu ile kabul edilmiş olup ilk baskısı 2013 yılında Kastamonu'da yapılmıştır (Bkz. İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 70). Makale başlığının tez başlığından tek farkı Tercüme-i Tibyân'ın sahibinin makalede "Ayıntâbî", tezin başlığında ise "Ayntâbî" şeklinde yazılmış olmasıdır (Krs. Orhan İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008).

ifade ettiği³ makalesinin girişinde⁴ *Tercüme-i Tibyân*'ın Arapça bilmeyenlere Kur'ân'ı anlatmak amacıyla yazılan Türkçe tefsirlerin başlarında gelen bir tefsir olduğunu, bu tefsirin yazarının hayatı, eserleri ve *Tercüme-i Tibyân*'ın kaynakları, metod ve muhtevası hakkında bilgiler verilerek *Tercüme-i Tibyân Tefsiri*'nin Ezdî'nin (ö. 773/1373) *Tibyân Tefsiri*'nin tercümesi olmadığını ispat ettiğini belirtmiştir.

Bunun ardından makale sahibi, Ayıntâbî'nin *Tercüme-i Tibyân Tefsiri*'nin tek bir eserin tercümesi olmayıp birden fazla kaynaktan tercümelerle yazılmış bir eser olduğunu anlamamızı sağlamak için "tercüme", "tefsir" ve "meal" kavramlarını açıklama ve "tercüme çeşitleri"ne temas etmenin faydalı olacağını belirtmiş ve bu konuları işlemiştir.⁵

Ayıntâbî'nin hayatına yer verilen kısımda⁶ asıl adının Muhammed b. Hamza olduğu, doğduğu yere nisbetle "Ayıntâbî", atalarının dericilikle uğraşması nedeniyle "ed-Debbağ", Sivas'a yerleşmesi dolayısıyla "Sivâsî", hanefî fakihî olduğu için "Hanefî", tefsirle fazlaca meşgul olduğu için "Tefsîrî Efendi", "Tefsîrî Mehmed Efendi" ve "Muhammed et-Tefsîrî" gibi nisbelerle anıldığı belirtilmiştir. Bunun yanında doğumu ve hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi olmadığı vurgulanmış, ilim öğrendiği hocalarına ve tahsil için bulunduğu beldelere temas edilmiş, 1111/1699 yılında vefat ettiği ve Sivas'ta defnedildiği ifade edilmiştir. Eserleri zikredildikten sonra da Ayıntâbî'nin *Tercüme-i Tibyân* adlı eseri ele alınmıştır.

Tercüme-i Tibyân'ın bazı kaynaklarda başka birine nisbet edilmesine rağmen aslında Muhammed b. Hamza el-Ayıntâbî ed-Debbağ'a ait olduğu, yine eserin Hızır b. Abdurrahman el-Ezdî'nin *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirinin tercümesi olduğuna dair görüşler olmakla birlikte bunun doğru olmadığını anlaşıldığı belirtilmiştir. Bu kısımda değişik argümanlar ileri sürülerek *Tercüme-i Tibyân* adlı eserin el-Ezdî'nin tefsirinin tercümesi olmadığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

Ardından birden fazla kaynaktan tercümelerle oluşturulmuş bulunan *Tercüme-i Tibyân*'ın yararlandığı kaynaklar belirtilmiştir.⁷ Daha sonra *Tercüme-i Tibyân*'ın metod ve muhtevasına dair başlık karşımıza çıkmaktadır. Bu

3 Bkz. İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 69.

4 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 70.

5 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 71-75.

6 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 75-78.

7 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 80-81.

başlık altında muhtevadan ziyade Ayıntâbî'nin tefsir metodu öne çıkarılmış, sonuç başlığı altında ise makalede öne çıkarılan konular hülâsa edilmiş, bazen de bu kısımda daha önceki analizlere yenileri eklenerek makale sonlandırılmıştır.

Makale ile İlgili Tenkit ve Değerlendirmeler

Makale ile ilgili tenkit ve değerlendirmelerimizi belli başlıklar altında sunmaya çalışacağız.

A. Kullanılan Kaynakların Kaynakçada Belirtilmemesi

Ehline malumdur ki, bir makalenin ya da ilmi çalışmanın olmazsa olmazlarından biri herhangi bir kaynaktan yararlanılması durumunda o kaynağa dipnot, sonnot vb. şekillerde işaret edilmesi ve kaynakçada da o eserin gösterilmesidir. Makalede bu kural zaman zaman ihmal edilmiş görünmektedir. Örneğin 20. dipnotta⁸ kendisine işaret edilen Dücane Cündioğlu'na ait *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi* adlı eser kaynakçada bulunmamaktadır. Muhtemelen bunun sebebi, makale metninin blok olarak tezden alınması ve dipnotlarda kaydedilen kaynakların tezdeki kaynakçada gösterilmesine karşı⁹ ihmal sonucu makaledeki kaynakçada gösterilmemesidir.

B. Kullanım Birliği Gerektiren Ama Birlik Sağlanmayan İfadeler

Özellikle bazı isimlerin farklı yerlerdeki kullanımı karışıklığa mahal bırakmayacak şekilde olmalıdır. Aksi takdirde aynı kişiden mi farklı kişiden mi söz edildiği gibi tereddüdü gerektiren bir durumla okur baş başa bırakılmış olacaktır ki bu da bir konuyu açıklığa kavuşturması gereken makalenin tam tersine belirsizliğe yol açması demektir. Örneğin makale sahibi bir yerde *Tercüme-i Tibyân*'ın bazı bibliyografik eserlerde yanlış olarak Şeyhülislâm Debbâğzâde Muhammed b. Hamza'ya atfedildiğini belirtmiştir.¹⁰ Sonuç kısmında ise bu kişiye Şeyhülislam Muhammed b. Mahmud ismiyle atıfta bulunmuştur.¹¹ Dikkat edilirse ilk kullanımda var olan "*Debbâğzâde*" künyesi/lakabı ile "*Hamza*" ismi ikinci kullanımda yoktur; diğer taraftan ikinci kullanımda ilave edilen "*Mahmud*" ismi de birinci kullanımda yoktur. Hâlbuki iki kullanım da aynı olmalıdır ki okuyucunun zihninde bu düzeltme

8 Bkz. İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 73-74.

9 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 177.

10 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 78.

11 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 83.

yer etsin; şayet ikinci bir kullanımda önceki kullanıma ilave yapılacaksa en azından daha önceki kullanımdaki isimler muhafaza edilerek yapılmalıdır.

Dikkat çekilmesi gereken bir kullanım farklılığı da “*Şeyhülislam*” kelimesinin yazımında kendini göstermektedir. Bu kelime makalede bu şeklin dışında “*Şeyhü’l-İslam*”¹² şeklinde de kullanılmaktadır¹³ ki bu, kullanım birliğine aykırı bir durumdur.

Kullanım birliğinin sağlanmadığı ve farklı yazımların söz konusu edildiği başka örnekler de bulunmaktadır. Örneğin bir yerde “*Bustânü’l-Ârifin Tenbîhu’l-Gâfilîn*”¹⁴ yazılmışken, diğer tarafta “*Bustânü’l-ârifin ve tenbîhu’l-gâfilîn*”¹⁵ şeklinde; bir yerde “*İhyâu U’lûmu’d-Dîn*”¹⁶ yazılmışken diğer tarafta “*İhyâ-u ulûmu’d-dîn*”¹⁷ şeklinde; bir başka yerde “*Şârânî*”¹⁸ yazılmışken diğer tarafta “*Şarani*”¹⁹; yine bir yerde “*Futuhât-ı Mekkî*”²⁰ yazılmışken diğer bir yerde “*Futuhât-ı Mekkiyye*”²¹ yazılmıştır. Son örnekte görülen “*Futuhât-ı Mekkî*”²² tarzındaki yazılımın yanlış olduğu izahtan varestedir.

Makale sahibinin incelediği eserin adındaki kelimelerin baş harflerinin yazımında da birlik sağlanmamış olması da dikkat çekmektedir. Bazı yerlerde eserden “*Tercüme-i Tibyân Tefsiri*” şeklinde söz edilmiş, terkipteki “*Tefsiri*” kelimesinin ilk harfi büyük yazılmış²³, diğer bazı yerlerde ise kelime

12 Bkz. İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 78.

13 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 78.

14 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 81.

15 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 83-84.

16 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 81.

17 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 84.

18 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 81.

19 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 84.

20 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 81.

21 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 84.

22 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 81.

23 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 69, 78, 83.

küçük harfle başlatılarak “tefsiri” şeklinde²⁴ yazılmıştır. Hatta bazen aynı sayfa içerisinde²⁵ bile bu hatanın yapıldığı görülmektedir.

Kullanım birliğini ihlal anlamında yorumlanabilecek bir örnek de *Tercüme-i Tibyân* için bazen “*Türkçe tefsir*”, bazen de “*Kur’ân’ın Türkçe’ye tercümesi*” nitelendirmesi yapılmasıdır. Çünkü bir yerde Padişah IV. Mehmed’in Ayıntâbî’den Türkçe tefsir yazmasını istediği şeklindeki ifadesinde olduğu gibi²⁶ onun Türkçe tefsir olmasından söz ediliyor başka yerlerde de Padişah IV. Mehmed’in Ayıntâbî’den Kur’ân’ı Türkçe’ye tercüme etmesini istemesini belirtmesinde olduğu gibi²⁷ *Tercüme-i Tibyân*’ın Kur’ân’ın bir tercümesi olduğu ima ve ifade edilmiş olmaktadır.

Buna paralel diğer bir örnek ise makale sahibinin ele aldığı eserin adını bazen “*Tercüme-i Tibyân Tefsiri*”²⁸ bazen de “*Tibyân tefsiri*”²⁹ şeklinde belirtmesidir. Gerçi makalede ele alınan Ayıntâbî’nin eseri kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında *Tercüme-i Tefsîr-i Tibyân*, *Tercüme-i Tibyân*, *Tefsîr-i Tibyân*³⁰ *Tercümetü’t-Tibyân*, *Tercümetü’t-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, *Tibyân Tefsiri Tercümesi*, *Tibyân Tefsiri*, *Tibyân* gibi farklı adlarla anılmaktadır.³¹ Ancak bir makalede bunlardan biri incelenen eseri belirtmek için ön plana çıkarılırsa karışıklığa mahal vermemek için diğerleri kullanılmamalıdır. Özellikle “*Tibyân tefsiri*” ismi makale sahibinin iddiasını güçlendirmek şöyle dursun zayıflatmaktır. Zira makale sahibinin iddiasına göre incelediği tefsir farklı tefsirlerden yapılan tercümelemlerle oluşturulmuş bir tefsirdir. Bir diğer ifadeyle belirtecek olursak eser tek bir tefsirin tercümesi olmadığı gibi telif bir eser de değildir. Bu sebeple eserin tercüme oluşuna vurgu için tercüme kelimesi-

24 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 69, 70, 78, 83.

25 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 83.

26 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 79.

27 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 80, 84.

28 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 69, 70, 71, 78, 80, 81, 83, 84.

29 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 80.

30 Recep Arpa, *Ayıntâbî Mehmed Efendi’nin Tibyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, s. 26; a.mlf, “İlk Matbû Türkçe (Osmanlıca) Tefsir: Tibyân Tefsiri”, *Osmanlı Toplumunda Kur’ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -1-*, İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2011, s. 242.

31 İsmail Çalışkan, “Tefsîri Mehmed Efendi’nin Tefsîr-i Tibyân Adlı Eseri”, *Osmanlı Toplumunda Kur’ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -1-*, İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2011, s. 226.

nin bulunduğu isim tercih edilmelidir. Nitekim makale sahibi de çoğunlukla kendi iddiasına uygun olan “*Tercüme-i Tibyân Tefsiri*” ismini kullanmıştır. Ancak diğer bir isim olan “*Tibyân tefsiri*” adının hem farklı bir eseri çağrıştırıp karışıklığa mahal vereceği, hem de kendi iddiasına uygun düşmeyeceği için aynı makale içinde kullanılması pek uygun değildir. Kaldı ki yukarıda da belirtildiği üzere terkipteki “*Tefsiri/tefsiri*” kelimelerinin yazımında kullanım birliğine uyulmaması hususu da dikkat çeken başka bir sorundur.

C. Atıfta Bulunulan Kısımın Makalede Bulunmaması

Makale sahibi Ayıntâbî'nin metodundan bahsederken, onun nâsîh ve mensûhla alakalı bilgiler konusunda Süyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinden yararlandığını, Ayıntâbî'den yapılan alıntılar kısmında da bu hususu zikrettiğini belirtmektedir.³² Ancak makalede ne Ayıntâbî'den yapılan alıntılarla ilgili bir başlık/kısım var; ne de makalenin başka bir yerinde böyle bir alıntudan söz edilmiştir. O halde makale yazarının bu tavrı nasıl izah edilebilir? Cevabı basit: Yazar tezini makale formatına çevirirken gerekli uyarlamaları yapmamış, tezde olan bilgileri olduğu gibi makalesine aktarmıştır.³³ Bu da tezdaki bazı başlıkların³⁴ aslında makalede olmamasına rağmen makalede varmış gibi zikredilmesine³⁵ yol açmıştır.

D. Makalede Dil ve Mantık Bakımından Bozuk, Hatalı ve Tutarsız İfadeler Kullanılması

Makale sahibinden gerek ileri sürdüğü iddiaların, gerekse yaptığı ilmî tespit ve değerlendirmelerin sunumunda dil ve mantık bakımından tutarlılık beklenir. Ele aldığımız makalede zaman zaman bu tutarlılığın kaybolduğu görülmektedir.

Buna bir örnek olmak üzere şu ifadeleri zikredebiliriz: “Ayıntâbî...Kur’ân-ı Kerim’deki nâsîh ve mensuh ayetleri Beğavî ve Beydâvî tefsirlerinden almıştır.”³⁶ Kur’ân’da var olduğu iddia edilen nâsîh ve mensûh ayetler başka yerlerden değil, ancak yine Kur’ân’dan alınır. Burada yeterince düzgün ifade edilmeyen bir mefhum var; o da bu tür ayetlerle alakalı değerlendirmelerin o eserlerden alındığı ve kullanıldığı hususudur.

32 İyibilgin, “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 82-83.

33 Bkz. İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 45.

34 Bkz. İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 39-40.

35 İyibilgin, “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 82.

36 İyibilgin “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 82-83.

Makalede dil bakımından hatalı bir kullanıma tefsîr kelimesinin lügat anlamlarının sıralandığı yerde rastlamaktayız. Yazar, tefsîrin lügat manalarını belirtirken “keşfetmek”, “beyan etmek”, “ızhar etmek” gibi manaları zikrederken “üzeri kapalı bir şeyi açıklamak” şeklinde bir manaya da temas etmiştir.³⁷ Halbuki dilde “üzeri kapalı bir şeyi açıklamak” şeklindeki bir kullanım doğru bir kullanım değildir; bunun yerine “üzeri kapalı bir şeyi açmak” tabiri kullanılmalıdır.

Makalede mantık hatası olarak kabul edilebilecek hususlardan biri de birbirini ile irtibatlı gibi sunulan ve birbirini teyid etmek üzere zikredilen hüküm cümlelerinin aslında mana bakımından birbirini teyid etmemesi ve aralarında uyuşmazlıkların bulunmasıdır. Bu durumu yazarın tefsirle alakalı olarak alıntılacağı şu iki cümle arasında görmek mümkündür. Yazar önce tefsirin âlimler arasındaki yaygın anlamını “Kur’ân-ı Kerim’in manalarını keşfetmek, ondaki müşkil ve garip lafızlardan kastedilen şeyi beyan etmek” şeklinde ortaya koymuş, hemen ardından da “bu manada tefsirin yalnız Kur’ân’a has bir açıklama olmayıp ilmî, edebî ve fikrî eserlerdeki açıklama ve izahları da içerdiğini” aktarmıştır.³⁸

Dikkat edilirse ilk cümle, tefsirin “Kur’ân’la ilgili, onun manalarını, ondaki müşkil ve garip lafızlardan kastedilen anlamı beyan etmek”le alakalı olduğunu, daha öz bir ifadeyle tefsirin “Kur’ân’la ilişkili” olduğunu ifade ederken daha sonraki ikinci cümle “tefsirin Kur’ân’a has bir açıklama olmadığı”nu beyan ettiğinden bu iki cümle arasında bir çelişki ve mantık hatası söz konusudur. Bu çelişki, değişik bağlamlar için doğru olabilecek iki hüküm cümlesini aynı bağlam içinde kullanmaktan neşet etmektedir. Zira ilk cümledeki tefsir tanımı, ıstılahi anlamdaki tefsir için geçerlidir; ikinci cümledeki hüküm ise tefsirin lügat manası ile ilgilidir. Tefsirin lügat ve ıstılah anlamları birbirine eklenerek aynı bağlam ve manada kullanıldığında da böyle uyuşmazlıklara yol açabilmektedir.

Dil bakımından bozuk, mantık yönünden de tutarsız olarak nitelendirilebilecek bir kullanım da “İstılah manasıyla Kur’ân tercümesi”³⁹ tabiridir. Makale sahibi bu ifadeyi tercümenin lügat manası karşısında yer alması gereken tercümenin terim anlamı için kullanmaktadır. Ancak burada tercümenin ıstılahî anlamı dendiğinde ondan anlaşılan Kur’ân tercümesinin ne olduğudur. Kur’ân tercümesine “ıstılah manasıyla Kur’ân tercümesi” denilirse san-

37 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tıbyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 71.

38 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tıbyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 71.

39 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tıbyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 72.

ki Kur'ân tercümesinin lügat manası varmış da bunun yanında bir de ıstılah manası söz konusu olurmuş gibi bir durum ortaya çıkmaktadır ki bu, dil yönünden hatalı olduğu kadar mantık bakımından da tutarsızdır. Nitekim yazarın, bu tanımı alıntılıdığı Zürcânî'nin *Menâhilü'l-irfân*'ında de zaten böyle bir ifadelendirme/kullanım bulunmamaktadır.⁴⁰

Dil ve mantık hatasını gösteren ifadeler arasında sayılabilecek örneklerden biri Ayıntâbî'ye ait tefsirin “matbu olarak istinsah edildiği”nin beyan edilmesidir. Makale sahibi sonuç kısmında bu tefsirin pek çok defa elle yazılarak çoğaltıldığı, birçok kez de matbaada basıldığını belirtmek üzere tefsirin “hem el yazması olarak hem de matbu olarak pek çok defalar intinsah edildiği”nden söz etmiştir.⁴¹ Yazma bir eserin istinsah edilmesi, ona bakarak aynısının yazılması, bir örneğinin çıkarılması⁴² anlamını ifade ettiği izahıtan varestedir. Ancak istinsah kavramını bir eseri matbaa yoluyla basmanın ifade eder biçimde kullanmak gerek dilsel kullanım bakımından, gerekse mantıksal açısından hatalı bir kabuldür.

Diğer bir dil ve mantık hatası ise yazarın “Meal kelimesi اول kökünden mimli mastardır”⁴³ cümlesinde görülmektedir. Bu hüküm cümlesindeki اول kelimesini وَوْ veya آْ şeklinde mazi olarak değil de وَوْ biçiminde mastar olarak anlamamız gerekiyor. Zira yukarıdaki cümlede bu kelimenin kök olduğundan söz edilmektedir. Meşhur olan görüşe göre Sarf İlmi'nde mastar, fiillerin türedikleri kök olarak kabul edilir.⁴⁴ Dolayısıyla bu cümlede mimli mastar olan مَال kelimesinin mimsiz mastar olan وَوْ den türemiş olduğu söylenmiş olmaktadır ki bu bir hatadır. Buradaki hata وَوْ ve مَال kelimelerinden her ikisi de mazisi وَوْ veya آْ olan bir fiilin mastarı olmasına rağmen onlardan mimsiz olanı kök, mimli mastarı da o kökten türemiş kabul etmekten ileri gelmiştir. Hâlbuki her iki biçimiyle mastarlar kök kabul edilmelidir. Aksi takdirde mimli mastar, mastar olmasına rağmen kök olmaktan çıkacaktır.

40 Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, ts., II, 5-8.

41 İyibilgin, “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 85.

42 *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, 2005, s. 991.

43 Orhan İyibilgin, “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 73.

44 Mehmed Zihni Efendi, *el-Müntehab ve'l-muktedab fi kavâ'idî's-sarfî ve'n-nahvî*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981, s. 71; *Maksûd*, (*Mecmû'atü's-sarf* içinde) İstanbul: Yasin Yayınevi, 2008, s. 128; Davud b. Muhammed Karsî Davud-i Karsî, *Davud el-Karsî ale'l-emsile (Şerhu'l-emsile)*, İstanbul: Mehmed Cemâl Efendi Matbaası, 1297, s. 8; Abdülhak b. Abdülhannân Câvî, *Tedricü'l-edânî ilâ kırâeti şerhi's-Sa'd alâ tasrîfi'z-Zencânî*, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1348, s. 12.

Şunu da belirtmek gerekir ki, yazar bu hatada yalnız değildir. Zira aynı hataya makalede yazara kaynaklık eden müelliflerden Aydar⁴⁵ ve Aydüz⁴⁶ de düşmüştür. Ama hepsinin hataya düşmesindeki asıl etken ortak olarak yararlandıkları kaynak olan Cerrahoğlu'nun *Tefsir Tarihi*'ndeki açıklamalarının⁴⁷ bu kişiler tarafından test edilmeden, doğruluğu müsellem bilgiler olarak benimsenmesidir. Cerrahoğlu'nun hata yapması Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin İlahiyat fakültelerinde tefsir usûlü ve tefsir tarihine dair eser veren ilk müelliflerden olmasının getirdiği olumsuzluklarından dolayı çok görülme de onu takip eden ve ilklere göre kıyas kabul etmez imkânlarla sahip olanların aynı hatayı sürdürmesi kabul edilebilir bir durum değildir.

Diğer taraftan Cerrahoğlu bu hükmü *Lisânü'l-Arab*, *Tâcü'l-Arûs* ve Asım Efendi'nin *Kâmus Tercümesi*'ne dayandırmıştır.⁴⁸ Bu eserlerde ise *آل* kelimesinin *أُولُو* kökünden türediğinden söz edilmemekte; sadece her iki mastarın “döndü” anlamına gelen mazi fiil *أَوَّل* / *آل* 'nin mastarı olduğu zikredilmektedir.⁴⁹ Bu bilgilerden hareket edilirse ancak her iki kelimenin de mastar olduğu hükmüne varılabilir; yoksa ikisi de mastar yani kök durumundaki kelimelerden birinin diğerine kök olduğu sonucuna varılmaz. Kaldı ki dil âlimlerinin mastarlarla ilgili yaptıkları yorumlar ve ortaya koydukları yaklaşımlar da böyle bir sonuca müsaade edecek bir yapıda değildir; aksine yapılan değerlendirmelerden ortaya mastarların her birinin müstakil bir kök olduğu neticesi çıkmaktadır.⁵⁰ Eğer yukarıdaki zevat, Türkiye'de “meal” dendiğinde akla ilk gelen ve esasen bu konuda kendilerinin de atıfta bulunduğu Elmalılı'nın Hak Dini Kur'ân Dili mukaddimesinde meal hakkında söylediklerine dikkat etmiş olsalardı yine böyle bir yanlışa düşmezlerdi. Zira Elmalılı'nın “Meâl kelimesi de esasen te'vil'in me'hazı (:aslı, kökü) olan “evl” manasına masdarı mîmîdir”⁵¹ ifadesinden -konumuzla ilgili olarak söylersek- “meal” kelimesinin mimli mastar olduğu ve “evl” manasına gel-

45 Hidayet Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul: Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996, s. 73.

46 Davut Aydüz, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul: Işık Yayınları, 2004, s. 27.

47 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988, I, 33.

48 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 33.

49 Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Dâru'l-me'ârif, ts., I, 171; Ebü'l-Feyz Muhibbuddin Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XX, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994, XIV, 31-32, Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûs'ul-basîf fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîf (Kamûs Tercemesi)*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1305, III, 135.

50 Mehmed Zihni Efendi, a.g.e., s. 123; Davud-i Karsî, *Davud el-Karsî ale'l-emsile (Şerhu'l-emsile)*, s. 8.

51 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, İstanbul: Matbaai Ebüzziya, 1935, I, 30.

diği anlaşılır. Bundan مَالٌ kelimesinin آل fiilinden veya أَوْلٌ kökünden türemiş olduğu⁵² manası çıkarılamaz.

Bu örnekle ilgili olarak makale sahibine yöneltilecek bir başka eleştiri de yararlandığı Cerrahoğlu'nun eserine atıfta bulunmadan onun bu konuda referans olarak zikrettiği üç kaynaktan ikisine dipnotta cilt ve sayfa numarasına kadar aynen yer vermesi, böylece doğruluğunu tahkik etmeden onun dipnotlarda kullandığı birincil kaynaklardan yararlanma cihetine gitmesidir.

E. Makalede Bazı Yazım Hatalarının Varlığı

İlmi makalelerin sahip olması gereken önemli özelliklerinden biri de hiç şüphesiz yazım hatalarından arındırılmış olmasıdır. Yazım hataları en hafifinden araştırmacının ciddiyet ve dikkat eksikliğini gösterir. Ancak buna rağmen hakemlik sürecinden geçmiş bulunan yazılarda bu hataların mümkünse hiçe yakın olması, değilse bariz hatalar biçiminde olmaması beklenir. Yazım hatalarına verilebilecek örneklerden biri Sırr-ı Girîdî'ye atfedilen *Sırr-ı Furkân/Tefsîr-i Sûre-i Furkân* adlı tefsirde ayet meallerinin özet olarak verileceği başlığın yazımında karşımıza çıkmaktadır. Bu başlığı makale sahibi "Hulasa-i meal-i münüfi" şeklinde yazmış ve yansıtmıştır.⁵³ Osmanlıca terkipteki "münüf" kelimesinin "münif" şeklinde yazılması gerektiği açıktır.

Yine Ayıntabî'nin nâşının nakledildiği Ali Ağa Camii haziresindeki kitabede yer alan⁵⁴ Osmanlıca-Arapça karışımı ifadenin "Hâzâ merkad-i Hazreti Müfessir" değil, "Hâzâ merkadü Hazreti Müfessir" şeklinde yazılması gerekmektedir. Zira buradaki "merkad" kelimesi Arapça gramer kuralları uyarınca "Hâzâ" mübtedasının haberi yapılmalıdır. Çünkü ifadedeki ilk iki kelime Arapça gramer usullerine göre değerlendirilmelidir.

52 Bkz. Aydar, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, s. 73; Aydüz, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 27; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 33. Bunlardan Aydar'a göre مَالٌ kelimesi آل fiilinden türemiştir; bu durumda مَالٌ mastarı türemiş, آل fiili ise mastarın türediği asıl/kök olmaktadır. Diğer taraftan Aydar yukarıda kaydedilen yerde garip bir biçimde مَالٌ kelimesinin أَوْلٌ kökünden gelen mimli mastar olduğunu belirtmiştir. Buna göre de مَالٌ kelimesi bir fiilden değil, أَوْلٌ mastarından türemiş olmaktadır. Mastarın mastardan türediğini kabul etmek bir yana bir kelimenin (مَالٌ) hem fiilden (آل) hem de mastardan (أَوْلٌ) türediğini söyleyebilmek mastarın mı fiilden, fiilin mi mastardan türediğine dair görüşleri telif etmek değilse eğer bir çelişkidir.

53 İyibilgin, "Ayıntabî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 74.

54 İyibilgin, "Ayıntabî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 77.

Diğer bir yazım hatasına ise 30. dipnotta yer alan *Kitâbü'l-Mecmû'* adlı eserin müellifinin isminde rastlanmaktadır.⁵⁵ Adı geçen müellif Âkifzâde el-Amâsî'nin (ö. 1817) ismi Abdurrahman değil, Abdurrahim'dir.⁵⁶ Yazım hatalarına diğer bir örnek ise Sırrı Girîdî'ye yazarın atfettiği tefsir tanımında yer alan "ahkâm-ı ifrâdiyye"nin yazımında görülmektedir. Bu tamlama tanımda kendisinden hemen sonra gelen "ahkâm-ı terkîbiyye" mukabili kullanıldığı için rahatlıkla bu şekilde anlaşılabilirken yazar onu yanlış olarak "ahkâm-ı efrâdiyye" biçiminde yazmıştır.⁵⁷

Makalede anahtar kelimelerin İngilizce'ye çevrilmesinde de yazım hatası bulunmaktadır. Nitekim "Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetleri" ifadesinin İngilizce çevirisinde "Ottoman" şeklinde yazılması gereken kelime yanlış olarak "Ottaman" biçiminde⁵⁸ yazılmıştır.

F. Makalede Bazı Bilgi ve Yargı Hatalarının Varlığı

Makalenin değişik yerlerinde bazı bilgi ve yargı hataları göze çarpmaktadır. Bunları örnekleyerek vermekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Bunlardan biri Ayıntâbî'nin tefsirinde ana kaynak olarak kullandığı kitapların medreselerde okutulan ders kitapları olduğu şeklindeki beyandır.⁵⁹ Başka bir ifadeyle makale sahibine göre Osmanlı döneminde meşhur olan tefsir kitapları medrese müfredatına dâhil olduğu için Ayıntâbî tarafından ana kaynak olarak tercih edilmiştir.⁶⁰ Bu yargının ne kadar doğru olduğunu test etmek için bir yandan medreselerde okutulan tefsir eserlerine, bir yandan da *Tercüme-i Tibyân*'ın tefsir kaynaklarına bakmak gerekmektedir. Makalede de belirtildiği üzere Ayıntâbî'nin tefsir kaynakları arasında üç eser zikredilmiştir: Beğâvî'nin (ö. 516/1117) *Me'âlimu't-tenzîl*'i, Râzî'nin (ö. 606/1209) *Mefâtihu'l-ğayb*'ı, ve Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'i.⁶¹

55 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 77.

56 Bkz. Âkifzâde el-Amâsî, *el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Arapça, nr. 2527; Mustafa Yayla, "Hâdimî", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 26; Ferhat Koca, "Mevlânâ Mehmed İznîrî", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 530; Abdülkadir Özcan, "eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 486.

57 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 72.

58 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 70.

59 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 84.

60 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 85.

61 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 80.

Diğer taraftan Osmanlı medreselerinin müfredatlarına bakıldığında tefsir eserlerinden zaman zaman Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medâriku't-tenzîl*'i, Molla Gûrânî'nin (ö. 893/1488) *Ğâyetu'l-emânî*'si, Ebussuûd'un (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'akli's-selîm*'i, çoğu zaman ise Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'inin okutulduğu gözlenmektedir.⁶² Bu durumda makale sahibinin, Ayıntâbî'nin yararlandığı tefsir kaynaklarının medreselerde okutulan eserler olduğu şeklinde ileri sürdüğü tez sadece Beydâvî'nin tefsiri için geçerli olabilir. Zira Osmanlı medreselerinde okutulan eserleri tespit eden kaynaklarda Beğavî ve Râzî tefsirlerinin ders kitabı olarak takip edildiğine dair herhangi bir bilgi aktarılmış değildir. Esasen bu pek mümkün de değildir. Zira adı geçen müelliflerin tefsirleri hacimli eserler olduğundan medrese programında ders kitabı olarak okutulmaya elverişli değildir. Bunlar medreselerde takip edilen ders kitabı değil, ama Osmanlı müfessirlerinin ağırlıklı olarak yararlandığı tefsirlerdir.⁶³

Makalede karşılaştığımız bilgi hatalarından bir diğeri ise tefsir kelimesinin türediği iki kökten biri olan “فَسْرٌ : fesr” kelimesinin Arap dilindeki anlamlarıyla alakalıdır. Yazar, bu kelimenin dilde “hastalığı teşhis için tabibin bakmış olduğu az bevl (idrar) suyu”na dendiğini belirtmektedir.⁶⁴ Yazarın tanımındaki “bevl suyu” veya “idrar suyu” gibi nitelendirmeler “maydanoz suyu” ve “elma suyu” gibi nitelendirmelerden farklı olup Türkçe açısından sorunlu kullanımlardır. Türk Dili ile ilgili sözlüklere bakıldığında “sidik” anlamını belirtmek için “bevl” veya “idrar” denmekte olup “bevl suyu”⁶⁵ veya “idrar suyu”⁶⁶ gibi bir kullanım benimsenmemektedir. Dolayısıyla bu durumda dilin bozuk bir kullanımından söz edebiliriz.

Bu husus bir yana, buradaki asıl hata ise “fesr” için zikredilen anlamın doğru olmamasıdır. Zira bu anlamın devşirildiği kaynaklara bakıldığında belirtilen anlamın “fesr” için değil, “تَفْسِيرٌ : tefsira” kelimesi için geçerli olduğu anlaşılacaktır. Mesela İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab* adlı ansiklopedik sözlüğünde f-s-r maddesini ele aldığı yerde “fesr” in anlamlarından söz eder. “Fesr”in anlam alanına, “beyan etmek”, “örtülü bir şeyi örtüsünü

62 Mahmut Ay, “Osmanlı Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri”, *Tefsir El Kitabı*, (Ed. M. Akif Koç) Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 288; Mustafa Öztürk, “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -1-*, İlim Yayıma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2011, s. 105; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 1, 2008, s. 35.

63 Öztürk, “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 109.

64 İyibilgin, “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 71.

65 D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 135.

66 *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005, s. 1764.

kaldırmak suretiyle) ortaya çıkarmak”, “doktorun (hastalığı teşhis için) suya (beve/ıdrara) bakması” gibi anlamların girdiğini belirtir. “Fesr”in bu son anlamından sonra aynı anlamın “tefsira” için de geçerli olduğunu ifade eder. Buradan anlaşılmaktadır ki “tefsira” kelimesi de “doktorun (hastalığı teşhis için) suya (ıdrara) bakması” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁷ İbn Manzûr, devamında “denildi ki:” ifadesini kullanarak “tefsira” kelimesinin “hastalığın ne olduğunu ortaya çıkarmak, hastanın ne tür bir hastalığa yakalandığını ortaya koymak üzere doktorların inceledikleri idrar” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁸

İbn Manzûr’un “fesr” ve “tefsira” ikilisi için verdiği bilgiler ve yaptığı tespitlerden anlaşılmaktadır ki, hem “fesr” hem de “tefsira” kelimesi “doktorun (hastalığı teşhis için) suya (ıdrara) bakması” anlamında kullanılmaktadır. Ancak “hastalığın ne olduğunu ortaya çıkarmak, hastanın ne tür bir hastalığa yakalandığını ortaya koymak üzere doktorların inceledikleri idrar” manası ise sadece “tefsira” için geçerli olup “fesr” için geçerli değildir.

Kendi verdiği kaynaklarda bile o şekilde yazmadığı halde yazar neden böyle bir hata yapmıştır, diye araştırdığımızda karşımıza yazarın verdiği kaynaklara bizzat bakmadığı gerçeği çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle yazar birinci el kaynaklara referansta bulunurken ikinci el kaynakların dipnotlarını kullanmıştır; üstelik ikinci el kaynağı birincil kaynaklarla birlikte de zikretmemiştir. Bu durumda ikinci el kaynağın bir eksik ya da yanlış tespiti aynen yazar için de geçerli olmaktadır. Nitekim yazar “fesr” hakkında bilgi verirken isim vermeden ve işaret etmeden Cerrahoğlu’nun *Tefsir Usûlü* eserinden yararlanmış, onun verdiği bilgilere dayanmış, referans olarak da yine onun verdiği kaynakları göstermiştir.⁶⁹ Böyle olunca Cerrahoğlu’nun yıllar önce muhtemelen yanlış anlamaya müstenit bir hatası ondan yaklaşık yirmi küsur yıl sonra gelen bir araştırmacı tarafından sürdürülmüştür.

Makalede dikkati çeken bir diğer bilgi hatası ise meâl (مآل) kelimesinin anlamlarından biriyle alakalıdır. Yazar makalede mimli mastar olan kelimenin belirtmesi gereken asıl anlamını gözden kaçırarak مآل için iki anlam zikretmiştir. Bunlardan biri, “bir şeyin koyulaşıp katılaşması” iken ikincisi “bir şeyi eksiltmek” şeklindedir.⁷⁰ Kelimenin sözlüklerde ilk sırada zikredilen ama makalede unutulmuş anlamı, “rucû etmek”, yani “geri dönmek”tir. Hem

67 Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sihâhu'l-'arabiyye*, I-V, III. Baskı, Kahire, 1982, II, 781; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, V, 3412-3413; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, VII, 349.

68 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, V, 3412-3413.

69 İlgili yerler için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 213; İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 71.

70 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 73.

أَوْل mastarı, hem de مَال mastarı bu anlama gelmede ve bu anlamı ifade etmede müşterektir.⁷¹ مَال için belirtilen “bir şeyin koyulaşması ve katılaşması” manası ise mimli mastar olan مَال için değil, mimsiz mastar olan أَوْل ve başka bir mimsiz mastar olan اِبَال için geçerlidir. Bir anlamı ortak olarak ifade eden mastarlar, her manayı ifade etmede ortak olacaklar diye bir kural yoktur. Nitekim büyük dil sözlükleri bir kelimenin anlamını belirtirken o anlamı ifade eden kelimeleri de belirtirler. Mananın farklılaşması durumunda farklı mana için kullanılan kelimeyi de oraya kaydederler. Dolayısıyla “koyulaşıp katılaşmak” manasını ifade eden kelimeler içinde مَال kelimesi yoktur. Sözlüklerde bu anlamı ifade etmek üzere أَوْل ve اِبَال mastarları kaydedilmiştir.⁷² Yazar ise مَال için “koyulaşıp katılaşmak” anlamını belirtirken herhangi bir kaynağa işaret etmemiştir.⁷³ Onun bu konudaki kaynağının Cerrahoğlu olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴ Ancak Cerrahoğlu bu konuda birincil kaynak sayılmaz; yazara düşen yararlandığı ikincil kaynakların verdiği bilgilerin eksik veya yanlış olabileceğini hesaba katarak en azından doğruluğunu asıl kaynaktan tahkik ettikten sonra o bilgileri kullanmaktır.

Makalede bilgi ve yargı hatasına ilişkin karşılaştığımız diğer bir örnek ise yazarın Ayıntâbî'nin dîbâcede Ezdî'nin *Tibyân* tefsirini tercüme ettiğine dair bir ifade kullandığını belirtmesidir.⁷⁵ Hâlbuki Ayıntâbî, dîbâcede *Tibyân* tefsirini tercüme etmekten değil, Kur'ân'ın manalarını Türkçe'ye aktarmak ile *Tibyân* tefsiri ve *Kadî Beydâvî*'yi çokça mütalaa ettiğinden söz etmiştir.⁷⁶ Bize göre bu sözlerle o, Kur'ân'ın manalarını aktarım için belli bir alt yapıya sahip olduğunu ve tercüme sırasında o eserlerden yararlandığını ima etmiş olmaktadır. Yoksa o, bu sözlerle *Tibyân* tefsirini tercüme ettiğini kast etmiş değildir. Eğer böyle düşünülürse Ezdî'nin *Tibyân*'ı kadar *Kadî Beydâvî* tefsirini de tercüme ettiğini kabul etmemiz gerekir ki şimdiye kadar hiç kimse *Tercüme-i Tibyân*'ın *Kadî Beydâvî* tefsirinin tercümesi olduğunu iddia etmiş değildir.

Bize göre yukarıdaki yargısında makale sahibi Ayıntâbî'nin sözünü yanlış yorumlamış, buna bağlı olarak bir taraftan onun çelişkiye düştüğünü söylemiş, diğer taraftan da kendisini açıklamakta zorlanacağı bir sorunla

71 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, I, 171; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, XIV, 31.

72 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 173; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, XIV, 31.

73 İyibilgin, “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 73.

74 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 33.

75 İyibilgin, “Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 84.

76 Ayıntâbî, Muhammed b. Hamza ed-Debbâğ, *Tercüme-i Tibyân*, İstanbul: Matbaa-i Sultâniye (Dâru't-Tibâ'atî'l-Âmira), 1283/1866, I, 3.

karşı karşıya bırakmış olmaktadır.⁷⁷ Çünkü eğer Ayıntâbî, dîbâcede Ezdî'nin *Tibyân*'ını tercüme ettiğini ve bu eserine de *Tercüme-i Tibyân* adını verdiğini belirtmişse ve makale sahibi de buna rağmen eserin *Tibyân* tefsirinin tercümesi olmadığını söylüyorsa ikisinden birinin yanlış olduğunu kabul etmek zorundayız. Bize göre Ayıntâbî değil, onu yanlış yorumlayan yazar çelişkiye düşmüştür. Zira Ayıntâbî'nin dîbâcede Kur'ân'ın manalarını Türkçe'ye aktarıırken *Tibyân Tefsiri* ve *Kadî Beydâvî* tefsirinden istifade ettiğini ima etmesi ve hazırladığı esere de Kur'ân'ın tercüme ve tefsiri anlamında *Tercüme-i Tibyân* adının verildiğini belirtmesinde bir çelişki değil, tutarlılık söz konusudur. Şu kadar var ki, aynı yerde kısa aralıklarla *Tefsîr-i Tibyân* ile *Tercüme-i Tibyân* isimlerinin zikredilmesi zaman içerisinde bu iki eserin birbiriyle ilişkisinde yanlış bir algıya yol açmış, bunun sonucu olarak *Tercüme-i Tibyân*, *Tefsîr-i Tibyân*'ın tercümesi sanılmış, makale sahibi de bu zannın yanlışlığını tespit ederken Ayıntâbî'nin aslında başka bir anlam ifade etmek üzere söylediği bir sözü yanlış yorumlayarak ona isnat etmiştir.

G. Makalede İlmî Titizliğe Dikkat Edilmemesi

Makalede göze çarpan ana eksikliklerden biri ilmî titizliğe riayet edilmeyişi şeklinde tespit edilebilir. İlmî titizliğe riayet edilmemesi çok farklı şekillerde tezahür etmektedir. Bunlardan biri yazarın referans gösterdiği kaynaklarla ilgilidir. Yazarın makalesini oluştururken genel olarak ikincil kaynaklar kullandığı dikkat çekmektedir. Ancak ikincil kaynaklarla makale oluşturmak, birincil kaynaklara neden inilmedi gibi bir soruyu beraberinde getireceğinden buna mahal vermemek için yazar birincil kaynakları da kullanmak durumundadır. Makale sahibi de ikincil kaynaklar yanında birincil kaynaklara da makalesinde atıfta bulunmuş, gerekli gördüğü yerlerde bunları dipnotta belirtmiştir. Fakat dikkatlice bakıldığında birincil kaynakların gerçekten incelenmediği, bunun yerine ikincil kaynaktan kendisine atıfta bulunulan ve dipnotta kaydedilen birincil kaynakları bizzat incelemiş gibi dipnotta gösterdiği anlaşılmaktadır. Üstelik birincil kaynakları dipnotta kaydederken onları bir anlamda iktibas ettiği ikincil kaynağa da aynı dipnotta her zaman işaret etmemiştir. Hülasa yazar kendisine kestirme yoldan hazır bilgi tedarik eden ikincil kaynakları hem kullanıma hazır bilgi hazinesi, hem de asıl kaynak ihtiyacını karşıladığı veri deposu gibi kullanmaktadır.

Ne demek istediğimizi biraz daha açık ifade edebilmek için örnekler üzerinden gitmekte yarar vardır. İlk örneğimiz yazarın makalede tefsir kelimesinin ıstılah manasına ilişkin verdiği bilgiler ve yaptığı açıklamalar kısmından olacaktır. Yazar tefsirin ıstılah manasına dair tefsirciler tarafından farklı

77 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 84.

tarifler yapıldığını belirttikten sonra tefsirin âlimler arasındaki yaygın anlamının “Kur’ân-ı Kerim’in manalarını keşfetmek, ondaki müşkil ve garip lafızlardan kastedilen şeyi beyan etmek” olduğunu tırnak içinde belirtmiş⁷⁸ ve kaynak olarak da Zürcânî’nin *Menâhilü’l-’irfân*’ına ve Zehebî’nin *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn* adlı eserine⁷⁹ işaret etmiştir. Kaynak gösterilen bu iki eserden Zürcânî’nin *Menâhilü’l-’irfân*’ına baktığımızda orada tefsirin ıstılahî anlamı için üç tanıma temas edildiğini ancak bunlardan hiçbirinin makale sahibinin tanımıyla uyuşmadığını gördük. Mesela Zürcânî adı geçen sayfada tefsirin ıstılahî anlamı için şu tanımlamalara yer vermiştir: “Kur’ân-ı Kerim’i beşer gücü dâhilinde Allah’ın muradına delaleti yönünden inceleyen ilim”; “Nüzûlü, senedi, edâsı, lafızları, lafızların anlamları ve bu lafızlardan çıkan hükümler bakımından Yüce Kur’ân’ı inceleyen ilim”⁸⁰; “Kur’ân lafızlarının nasıl okunacağı, lafızların manaları, ifrad (:yalın) ya da terkip halinde lafızların ihtiva ettiği hükümler, terkip halinde iken lafızlara hamledilen manalar ile nesih, nüzûl sebebi, bağlamı açıklamaya vesile olan kıssa ve meseller (:temsili anlatım araçları) gibi diğer hususları inceleyen ilim.”⁸¹

Diğer kaynak olan Zehebî’nin *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn* adlı eserinde de tefsir için dört tanım belirtilmekle⁸² birlikte bunlardan hiçbiri makale sahibinin kaydettiği tanımla çakışmamaktadır. Dahası bu farklı tanımlar makale sahibinin dipnotta atıfta bulunup kaydettiği kaynakların belirtilen sayfalarında dahi yer almamaktadır. Zehebî’nin eserine aldığı dört tanımdan ikisi yukarıda Zürcânî’nin eserine aldığı tanımların aynısıdır. Zehebî yukarıda belirtilen üçüncü tanımı Ebû Hayyân el-Endelüsî’ye atfen kaydetmiş, birinci tanımı ise herhangi bir müellif ismi zikretmeden aynen vermiştir.⁸³

Diğer iki tanımdan biri Zerkeşî’ye nisbet edilerek “Allah’ın, nebisi Muhammed’e (s.a.s.) indirdiği kitabın anlaşılması, manalarının açıklanması, hüküm ve hikmetlerinin tespit edilmesini sağlayan/vesile olan ilim”⁸⁴ şeklinde, diğeri ise herhangi bir isme izafe edilmeden “Ayetlerin nüzûlünü, ilgili olduğu kişi ve hadiseleri (?), ihtiva ettiği kıssaları, nüzûl sebeplerini, ayetlerdeki Mekkî ve Medenî ayrımını, (yine) ayetlerin muhkem, müteşabih, nâsih, mensûh, hâs, âmm, mutlak, mukayyed, mücmel, müfesser, helal,

78 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 71.

79 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 71, 4 nolu dipnot.

80 Zürcânî, *Menâhilü’l-’irfân fi ’ulûmi’l-Kur’ân*, I, 471.

81 Zürcânî, *Menâhilü’l-’irfân fi ’ulûmi’l-Kur’ân*, I, 472.

82 Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, I-III, IV. Baskı, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989, I, 16-17.

83 Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, I, 16.

84 Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, I, 16.

haram, va'd, va'id, emir, nehiy bakımından durumlarını, muhtevasında ibret bulunanları ve mesel nitelikli ayetleri bilmek"⁸⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere yazarın referans gösterdiği kaynaklarda makalede verilen tanım yer almadığı gibi o kaynakların bir kısmında zikredilen farklı tanımların da ilgili sayfalarda yer almadığı müşahede edilmektedir.

Bu tespitlerden anlaşılmaktadır ki, makale sahibi tefsirin hem de yaygın olan ıstılah manalarından biri olarak makalesine aldığı bir tanım için o tanımın yer almadığı kaynakları referans göstermiştir. Bu durumda yazarın, bir bilginin kaynağını o bilginin bulunmadığı kaynaktan neden gösterdiği, onu bu yanlışa sevk eden sebebin ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Biraz araştırıldığında bunun en temel sebebinin yazarın referanslarını ikincil kaynakların dipnotlarından seçmesi ve bu dipnotlardaki kaynakları da tahkik etmeden aynen kullanması olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim eleştiri konusu makaleyi hazırlayan yazar da zaman zaman Aydüz'ün eserinden⁸⁶ yararlanmış, bu sırada onun dipnotta referans olarak gösterdiği kaynakları aynen kullanmıştır.

Bir yazarın birincil kaynaklar yanında ikincil kaynaklardan yararlanması ve onları referans göstermesi normal olup bunda yadırganacak bir taraf bulunmamaktadır. Ancak yazar ikincil bir kaynaktan yararlanırken onu referans göstermeksizin, sadece onun kullandığı referansları bizzat kendisi onlara müracaat etmiş gibi kullanmış, böylece hem kaynakları zenginleştirmiş, hem de asıl kaynaklara inmiş izlenimi vermiştir ki bu durum ilmî bir tutum olmadığı gibi etik bir davranış da değildir. Makale sahibi, Aydüz'ün kitabından onun kaynak göstererek eserine aldığı tefsirin yukarıdaki tanımını aynen almış, fakat cümlelerin sonunda Aydüz'ün kullandığı kaynakların bir kısmını referans olarak dipnotta göstermesine rağmen Aydüz'ü bunlar arasına katmamıştır. Bir an için yazarın, birincil kaynak olmadığı düşüncesiyle Aydüz'ün eserini referans göstermediğini farz etsek bile makalenin başka yerlerinde onun eserini ana kaynak gibi kullanması yazarın anılan tasarrufu ile ana kaynaklar dışında bir eseri referans vermekten kaçınmak gibi bir yaklaşım içinde olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Diğer taraftan makale sahibini bu konuda asıl yanıltan husus ise Aydüz'ün, Cerrahoğlu⁸⁷ ve Zerkeşi'den⁸⁸ alıp kısmen tasarrufta bulunduğu⁸⁹ bir

85 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 17.

86 Aydüz, *Tefsîr: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsîr*, s. 19.

87 Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 214.

88 Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm, I-IV, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1957, II, 147.

89 Kısmen tasarrufta bulunduğu denilmesinin sebebi, Zerkeşi'nin ve ona dayanarak da Cerrahoğlu'nun verdiği tefsir tanımında "Ulema örfünde tefsir ..." denilmesine karşın Aydüz'ün

tanımdan sonra verdiği dipnottaki kaynakların bir kısmının tefsirin daha ziyade ıstılahi tanımına, diğer bir kısmının da onun daha çok lügat manasına ilişkin açıklamalar içermek üzere seçmiş olmasıdır. Bu nedenle “Tefsirin anlamıyla ilgili olarak bkz.” ifadesiyle Aydüz’ün belirttiği beş numaralı dipnotta zikredilen⁹⁰ yedi kaynaktan beşinde makale sahibinin Aydüz’e işaret etmeden ondan aldığı tefsirin ıstılah manasını içeren tanım hiç yoktur. Zira bu yedi kaynaktan İbn Manzûr’un *Lisânü’l-‘Arab’*’ında⁹¹, Cevherî’nin *Sihâh’*’ında⁹², Zebîdî’nin *Tâcü’l-‘arûs’*’unda⁹³ öncelikle tefsirin lügat manasına dönük açıklamalar, Zürkânî’nin *Menâhilü’l-‘irfân’*’ında⁹⁴ ve Zehebî’nin *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*⁹⁵ adlı eserinde ise tefsirin lügat manası yanında daha çok ıstılah manasına yönelik açıklamalar yer almıştır. Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere bu son iki eserde makalede alıntılanan tanım değil, başka tanımlar bulunmaktadır. Yedi kaynaktan geriye Zerkeşî’nin *el-Burhân’ı* ile Cerrahoğlu’nun *Tefsir Usûlü* kalmaktadır. Aydüz’den alıntılanıp makalede zikredilen tanım bu iki eserde⁹⁶ bulunmasına, bu iki eserin de Aydüz’ün dipnotunda⁹⁷ yer almasına rağmen makale sahibi bunların hiçbirini tahkik etmemiş, Aydüz’ün dipnotundaki yedi kaynaktan ikisini rastgele referans göstermiş, ama ne yazık ki bu gelişigüzel seçimde isabet kaydedememiştir.

Ele alınan bu örnek de göstermiştir ki müellif başkasının verdiği bir dipnotu kapsam ve muhtevasını araştırmadan ve tahkik etmeden, kaynakların bir kısmını da eleyerek gelişigüzel bir şekilde kullanmış, bu da onun olmanın bir bilgiyi bir kısım kaynaklarda varmış gibi göstermesine yol açmıştır. Üstelik bir kısmını göz ardı edip diğerlerini alıntıladığı kaynakları dipnotta gösterirken bu kaynakları kendisinden aktardığı ikincil kaynağı dipnotta asıl kaynaklara ilave ederek göstermemiştir. Bu durum yazarın ilmi titizliğe pek riayet etmediğini açıkça göstermektedir.

Yazarın ikincil kaynaktan yararlandıktan sonra ona işaret etmeksizin dipnotta doğrudan onun atıfta bulunduğu kaynakları göstermesine bir başka örnek yine tefsirin beyan ehline göre tanımı yapılırken karşımıza çıkmak-

bunu “Tefsirin âlimler arasındaki yaygın anlamı...” şeklinde yorumlamış olmasıdır. Bkz. Aydüz, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 19.

90 Aydüz, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 19.

91 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, V, 3412-3413.

92 Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-lüğa ve sihâhu’l-‘arabiyye*, II, 781.

93 Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, VII, 349.

94 Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, I, 470-472.

95 Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, I, 15-17.

96 Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’ân*, II, 147; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 214.

97 Aydüz, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 19.

tadır. Makale sahibi bu tanımı Aydüz'ün eserinden⁹⁸ aynen almış, onun yararlandığı referansı⁹⁹ dipnotta göstermiş ama Aydüz'e işaret etmemiştir.¹⁰⁰

Makalede yazarın ilmî titizliğe ve etik kurallara uymadığı gözlemlenen en dikkat çekici örneklerden birine tercüme çeşitleri hakkında bilgi verirken rastlamaktayız.¹⁰¹ Burada yazar, yaklaşık iki sayfa boyunca Hidayet Aydar'ın *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi* adlı eserinden tercüme çeşitleri hakkında bilgi seçmiş¹⁰² ve bu bilgileri dipnotlarıyla birlikte birebir makalesine transfer etmiş ama bu sırada hiçbir şekilde Aydar'ın eserine atıfta bulunmamıştır.¹⁰³

Bazen de yazarın bir bilgi ve değerlendirmeyi kaynak belirtmeksizin birine nispet ettiğini ancak biraz araştırınca o değerlendirmenin o kişiye nisbetinin doğru olmadığını anlıyoruz. Örneğin yazar, *Tercüme-i Tibyân*'ın kendisinden sonra pek çok Kur'ân tercümesi ve mealinin yazılmasına önderlik ettiğini Hamidullah'a atfen belirtmiş, bunun için kaynak zikretmemiştir.¹⁰⁴ Biraz araştırınca bu ifadelerin gerçekte Hamidullah'a ait olmadığı, ifadelerin aslının¹⁰⁵ Aydar'ın kaynaklarına dipnotta işaret ettiği eserlerden alınıp biraz değiştirilerek Hamidullah'a isnat edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

İlmî titizlikle bağdaşmayacak bir durum da kaynağın kime ait olduğunu tam belirtmeden yapılan atıflardır. Mesela yazar *Tercüme-i Tibyân*'ın bir başkasına değil de Muhammed b. Hamza el-Ayıntâbî ed-Debbâğ'a ait olduğunu belirtirken iki kaynaktan biri olarak Hamidullah'a referansta bulunmaktadır.¹⁰⁷ Burada zikredilen kaynak *Kur'ân Tarihi ve Türkçe Tercüme Bibliyog-*

98 Aydüz, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 19.

99 Aydüz, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 19, 6 nolu dipnot.

100 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 71, 6 nolu dipnot. Diğer bir örnek için krş. İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 71, 7 nolu dipnot; Aydüz, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 19, 8 nolu dipnot.

101 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 74-75.

102 Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, s. 236-240, 267-268, 270-271.

103 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 74-75.

104 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 85.

105 Aydar'ın kaynaklarına işaret ettiği ifadelerin aslı şöyledir: "Tercümenin büyük bir ilgi görmesi üzerine, başka tefsir ve tercüme de tab' edilir." Bkz. Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, s. 110.

106 Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, s. 110.

107 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 78.

rafyası adlı eserdir.¹⁰⁸ Doğrusu bu eser aslında iki çalışmanın bir araya getirilmiş halidir. Çalışmalardan biri doğru ismi ile belirtirsek “*Kur’ân Tarihi*” değil, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi*’dir ve bu çalışma M. Hamidullah’a aittir. İkinci çalışma ise *Türkçe Tercüme Bibliyografyası*’dır ki onu da Dt. (:Dentist) Macit Yaşaroğlu hazırlamıştır.¹⁰⁹ Makale sahibinin belirttiği yukarıdaki bilgi Macit Yaşaroğlu’nun çalışmasında bulunmaktadır¹¹⁰ ve bu sebeple bu bilginin Hamidullah’a nisbeti yanaltıcı olup ilmî titizlikle bağdaşmaz. Ayrıca 37. dipnotta yazar, eserin Sait Mutlu tarafından hazırlandığını belirtmiştir ki bu doğru değildir. M. Sait Mutlu sadece Hamidullah’a ait çalışmayı Fransızca’dan tercüme etmiştir.¹¹¹ Onun diğer çalışma ile bir ilgisi yoktur.

Makalede yazarın ilmî titizlikle bağdaşmayan tutumuna bir başka örnek ise *Kur’ân-ı Kerim*’in Selman-ı Farişî tarafından Farsça’ya çevrildiğini Muhammed Hamidullah’a atfen belirtmesidir.¹¹² Tezinde¹¹³ de yer alan bu bilginin mutlak anlamda doğru olma imkânı yoktur. Zira o dönemde buna ihtiyaç da söz konusu değildi. Öte yandan Hamidullah’ın eserinde sözünü ettiği çeviri *Kur’ân-ı Kerim*’in tamamının değil, sadece Fatıha suresinin tercümesidir.¹¹⁴ Makalenin ilgili dipnotunda atıfta bulunulması da yazarın bu hususta Cerrahoğlu’nun eserinden yararlandığı¹¹⁵ ancak orada Hamidullah’a atfedilen bilgileri¹¹⁶ aktarmada çok özensiz davrandığı anlaşılmaktadır. Zira bütün sureleri kapsayan *Kur’ân-ı Kerim* ile Fatıha sûresi arasındaki farkı dikkate almamıştır. Bu örnek aynı zamanda yazarın kaynaklardaki bilgilere pek dikkatli yaklaşmadığını göstermesi bakımından manidardır.

108 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 78, 37. dipnot.

109 Eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölüm Hamidullah’a ait olup 90 sayfadan ibarettir. Üçüncü bölüm ise Macit Yaşaroğlu tarafından hazırlanmış olup 91-169 sayfalar arasında bulunmaktadır.

110 Buna göre yazar, Macit Yaşaroğlu’na şu şekilde referansta bulunmalıdır: Macit Yaşaroğlu, “*Kur’ân-ı Kerim*’in Türkçe Tercemelerinin Kronolojik Bibliyografyası”, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi: Bir Deneme* (Muhammed Hamidullah, çev. Mehmet Sait Mutlu) içinde, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1965, s. 121.

111 Bkz. Muhammed Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi: Bir Deneme*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1965, s. 3.

112 İyibilgin, “Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi”, s. 70.

113 İyibilgin, *Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 7, 27 nolu dipnot.

114 Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur’ân*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000, s. 78.

115 Krş. İyibilgin, *Ayıntâbî’nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 7, 27 nolu dipnot.

116 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 221.

Zaman zaman da yazarın ikincil kaynaktan yararlandıktan sonra onu asıl kaynak gibi kabul ederek asıl kaynağı zikretmediği görülmektedir. Örneğin yazar, tefsirin tanımına yönelik olarak Osmanlı âlimleri tarafından yapılan birbirine benzer örneklerden birini dikkatlerimize sunar. Sırrı Giridî'ye ait olduğunu belirttiği tanım¹¹⁷ esasında ona ait bir tanım değildir. Zira tefsir usûlünün temel eserlerinden *el-İtkân*'ın sahibi Süyûtî eserinde bu tanımı Ebû Hayyân el-Endelüsî'ye nispet ederek aktarır.¹¹⁸ Dolayısıyla burada Sırrı Giridî'ye has bir tanımdan değil, ancak yapılan tanımlar içinden onun benimsemiş ve tercih etmiş olduğu bir tanımdan söz edilebilir. Onun tercihine temas ederken de tanımın esas sahibinin kim olduğu asıl kaynaklara atıfla zikredilebilir.

Yazar, Ayıntâbî'nin eserlerini belirtirken de yine titiz davranmamış, yanlış dizimle oluşturulmuş bir ismi ona isnat etmiştir. Nitekim o, Ayıntâbî'nin eserleri bağlamında Hayâlî Ahmet Efendî'nin (ö. 875/1470) Ömer Neseî Akaid'ine yazdığı şerhten söz etmiş, Ayıntâbî'nin de bu şerhe haşiye yazdığını belirtmiştir.¹¹⁹ Hâlbuki Hayâlî, Neseî Akaid'ine şerh yazmamış; Teftâzânî tarafından Neseî Akaid'i üzerine yazılan şerhe haşiye yazmıştır. Bu sebeple Ayıntâbî'nin haşiyesi, Şerh-i Akaid'in haşiyesi değil, Hayâlî'nin Şerh-i Akaid üzerine yazdığı haşiyenin¹²⁰ haşiyesidir.¹²¹

117 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 72.

118 Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, III. Baskı, Kahire: Dâru't-Türâs, 1985, IV, 169.

119 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 78. İyibilgin burada, kaynak vermeden yararlandığı Arpa'nun tezindeki hatayı sürdürmüştür (Krş. Arpa, *Ayıntâbî Mehmed Efendî'nin Tibyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri*, s. 25). Arpa ise Ayıntâbî'nin, Hayâlî'nin haşiyesi üzerine yazdığı haşiyeden söz ederken ard arda hem "şerh" hem de "haşiye" kelimelerini kullanmış, genel anlamda bir şerh yöntemi olsa da haşiyeyi şerhten ayrı tutmamış ve ilgili eseri "Hâşiye alâ şerh-i Hâşiyeti'l-Hayâlî li'l-Akaidi'n-Neseî" şeklinde kaydetmiştir. (Bkz. Arpa, *Ayıntâbî Mehmed Efendî'nin Tibyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri*, s. 25). Hâlbuki bu ifade "Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Hayâlî li şerhi 'Akaidi'n-Neseî" şeklinde dizilmeliydi. Ne yazık ki dizimdeki bu hata Arpa'nın İslam Ansiklopedisi'ndeki "Tibyân Tefsiri" maddesinde de gözden kaçmıştır. (Bkz. Recep Arpa, "Tibyân Tefsiri", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 128.) Arpa'nın kaynakları için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1990, II, 1145; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951-1955, II, 307; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, I-XV, Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-'Arabî, 1957, IX, 272.

120 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, II, 1148; Adil Bebek, "Hayâlî", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 4.

121 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, II, 1148. Hayâlî'nin söz konusu haşiyesi üzerine Ayıntâbî'den başka haşiye yazarlar da vardır. Bihîştî Ramazan Efendi, Si-yalkûfî, İsmail Gelenbevî ve Hâdimî haşiyeleri gibi. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an*

H. Makalede Bazı Alıntı Hatalarının Varlığı

İyibilgin makalesinde Ayıntâbî'nin Beydâvî tefsirinden yararlandığını ama tefsirini tamamen nakletmediğini belirttiikten sonra buna örnek olmak üzere Sebe, 34/19 ayetindeki بَاعِدُ kelimesinin okunuşunu zikretmiştir. Buna göre Beydâvî, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hâşim (!) tarafından kelimenin بَعَدُ , Yakub tarafından ise بَاعَدَ şeklinde haber kipiyle okunduğunu belirtmiş, Ayıntâbî ise bunlardan talep manasını ifade eden kıraate, yani بَعَدُ kıraatine göre tefsirde bulunmuştur. Bunun dışında da kıraatle ilgili daha detaylı bilgi vermemiştir.¹²² Dikkatle incelendiğinde ayetteki ilgili kelimeyi بَعَدُ şeklinde okuyan kıraat imamları arasında Hâşim diye biri yoktur; esasında kıraat imamları arasında Hâşim diye bir isim hiç bulunmamaktadır. Bu kişi Hişâm olmalıdır.¹²³ Öyle görünüyor ki yazar Beydâvî tefsiri ile Ayıntâbî'yi karşılaştırırken gerekli itinaı göstermemiş ve yanlış bir alıntıda bulunmuştur.¹²⁴

İ. Ayıntâbî'nin Metod ve Muhtevasını Eksik Aktarması

Ele aldığımız makalenin başlığından okuyucu olarak ilk beklentimiz *Tercüme-i Tibyân* adlı eserin metod ve muhtevasına dair doyurucu değerlendirmelerdir. Ancak makalenin Öz, Giriş, Sonuç, Kaynakça kısımları ile Eklerini dışarda tutarsak yaklaşık on üç sayfalık makalede metod ve muhteva değerlendirmesine ayrılan sayfa sayısı azamî üç sayfadır.¹²⁵ Bu ise makaleden asıl konusunu açıklamakta beklentileri sağlama noktasında yetersiz kalmaktadır. Yazarın makalesini ürettiği kendi tezinde daha fazla bilgi bulunmasına rağmen onları makalesinde değerlendirmemiş, metod ve muhteva yönünden konuyu eksik bırakmıştır. Örneğin yazar, tezinde temas etmesine rağmen Ayıntâbî'nin *Tercüme-i Tibyân*'daki metodunu ortaya koyarken onun nüzûl sebeplerine yaklaşımını zikretmemiş,¹²⁶ müteşabih ayetleri nasıl tefsir ettiğine değinmemiş,¹²⁷ müşkilül-Kur'ân'a temas etmemiş,¹²⁸ sûrelerin fazi-

esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn, II, 1146, 1148; Adil Bebek, "Hayâlî", *DİA*, XVII, 4; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 305.

122 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 82.

123 Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, II. Baskı, Mısır, 1968, II, 259.

124 Bkz. Muhammed b. Hamza el-Ayıntâbî ed-Debbâğ, *Tercüme-i Tibyân*, III. Baskı, İstanbul: Matbaa-i Sultâniye (Dâru't-Tıbbâ'ti'l-Âmira), 1291, III, 396.

125 Bkz. İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 81-83.

126 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 46.

127 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 55-56.

128 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 58.

letleri hakkındaki tutumunu yeterince izah etmemiş,¹²⁹ Kur'ân'ın i'caz'ın'dan söz etmemiş,¹³⁰ rivayet tefsirine ne ölçüde yer verdiği, onu kullanıp kullanmadığı gibi hususlara temas etmemiştir.¹³¹ Muhtevasını aktarıırken de akaidle alakalı konularda Ehl-i sünnet ve'l-cemaat görüşünü savunduğunu söylese de¹³² imanın artması, eksilmesi, amelin imandan bir cüz olup olmaması, ye's halinde iman, kâmil iman,¹³³ kafir, mü'min, münafık, küfrün çeşitleri, kişinin küfre zorlanması¹³⁴ kaza, kader, Allah'ın iradesi, meşîeti, kulun kesbi,¹³⁵ ömrün uzaması, kısalması¹³⁶ gibi konuların içeriğine hiç temas etmemiştir.

J. Tercüme-i Tibyân'ın Ezdî'nin et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân İsimli Tefsirin Tercümesi Olmadığı İddiasını Yeterli Delille Temellendirmemesi

Makale sahibi İyibilgin'in gerek makalede¹³⁷ gerekse makalenin kendisinden üretildiği tezde¹³⁸ belki de en çok vurgu yapma gereği duyduğu hususların başında Ayıntâbî'nin yazdığı *Tercüme-i Tibyân* adlı eserin değişik tefsirlerden yaptığı yorum seçkilerini tercüme etmekten ibaret olduğu, dolayısıyla öteden beri zannedilenin¹³⁹ aksine bu eserin Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî'ye

129 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 59 vd.

130 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 63.

131 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 72 vd.

132 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 83.

133 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 91 vd.

134 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 94 vd.

135 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 97 vd.

136 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 99 vd.

137 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 69, 70, 71, 78,79, 80, 81, 84.

138 İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. i, 1,14, 146.

139 Macit Yaşaroğlu, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemelerinin Kronolojik Bibliyografyası", *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi: Bir Deneme* (Muhammed Hamidullah, çev. Mehmet Sait Mutlu) içinde, İstanbul, 1965, s. 121; Abdülhamit Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercüme ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin Mevâhib-i Âliyye'si", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 17, sayı: 1 (2004), s. 60; "Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 66, İstanbul, 2012, s. 219; Dürcane Cündioğlu, "Matbû Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu-Bir Giriş Denemesi-" 2. Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1995, s. 167; Arpa, *Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Tibyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri*, s. v, 26, 28, 34, 108; a.mlf, "İlk Matbû Türkçe (Osmanlıca) Tefsir: Tibyân Tefsiri", s. 242-243; Çalışkan, "Tefsîri Meh-

ait *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserin tercümesi olmadığı iddiası gelmektedir.¹⁴⁰ Hatta yazar bunu kendisinin bu iki eser üzerinde yaptığı çalışmada ispat ettiğini de belirtmektedir.¹⁴¹

Yazarın bu iddiası aslında biri diğerinin gerekçesi olan iki tespit/hüküm içermektedir. Ayıntâbî'nin *Tercüme-i Tibyân*'ı Ezdî'nin *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirin tercümesi olmadığı hususu¹⁴² tespitlerden biridir ki bu belirleme *Tercüme-i Tibyân*'ın ne olmadığını gösterir. Hemen belirtelim ki yazar bu tespitte isabet kaydetmiş ve böylece Osmanlı tefsir geleneği ile ilgili yerleşik bir kanaati/yanlışı düzeltilmiş olmaktadır. Buna göre Muhammed b. Hamza el-Ayıntâbî ed-Debbâğ'a ait olan *Terceme-i Tibyân* adlı eser, Ezdî'nin *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli tefsirinin birebir, genişletilmiş, daraltılmış, tefsir katkılı, manevî, tefsîrî gibi nitelendirmelerle anılan tercüme çeşitlerinden herhangi biri ile yapılan bir tercümesi değildir. Ancak yazar bütün bunlara rağmen iddiasını tam anlamıyla müdellel hale getirememiştir. Zira o, makalesine esas kıldığı tezinde böyle bir konuya hiç girmemiş¹⁴³, makalede ise bir iki örnekle sınırlı¹⁴⁴ bir karşılaştırma ile yetinmiştir.

Diğer tespit ise *Tercüme-i Tibyân*'ın değişik tefsirlerden seçilen yorumların tercümesi olması hususudur ki bu da onun ne olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu tespitte, yapılan işlemin zahirini dikkate alan bir bakış açısıyla katılmak mümkün ise de işlemin kavramlaştırma biçimi noktasında pek katılmıyoruz. Zira Ayıntâbî'nin eserinin farklı tefsirlerden yararlanılarak hazırlanmasını bir tercüme olarak değil, daha çok alıntılama olarak nitelendiriyoruz. Buradaki alıntılama amaç da o ifadelerin kast-ı mahsûsa ile tercümesi değil, onların Kur'ân ibarelerinden murâd-ı ilâhînin ne olduğunu

med Efendî'nin Tefsîr-i Tibyân Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, I. Baskı, Haziran, 2011, s. 224.

140 Bkz. İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 78, 79, 80.

141 İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 70; a.mlf, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 14.

142 Bkz. İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 78, 79, 80.

143 Bkz. İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, s. 16. Makale konusunun büyük oranda alıntılı olduğu yazara ait tezde Ezdî'nin tefsiri ile Ayıntâbî'nin tefsirinin hiç karşılaştırılmamış olması; "et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân"dan iki sayfa fotokopi (s.174-175) ve Ezdî'yi tanıtmaya yönelik bir dipnotun dışında (s.13) tezin ne metni, ne dipnotlarında Ezdî'nin tefsirine müracaat edildiğine dair bir bilgi bulunmaması, üstelik kaynakçada esere yer verilmemesi Ezdî ile Ayıntâbî mukayesesi konusundaki beklentimizin aslında yersiz olduğunu göstermektedir.

144 Bkz. İyibilgin, "Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", s. 78-80.

ortaya koymasındır. Bu şekilde oluşturulan bir tefsire verilen “*Tercüme-i Tibyân*” ismini “*Açıklamaların/tefsirlerin Tercümesi*” şeklinde anlamak bize göre çok zorlama bir yaklaşım olur. Zira bu eserin oluşturulmasından amaç farklı tefsirlerden seçilen yorumların tercümesi değil, Kur’ân’dan anlaşılman ve mefhumların Türkçe’ye aktarımı yani Kur’ân’ın tercüme ve tefsiridir. O halde makale sahibinin yaptığı gibi Ayıntâbî’nin eserinin adındaki “tibyân” kelimesine zorlama bir yöntemle “açıklamalar” manası yüklemek yerine “tibyân” kelimesini “furkân”, “kur’ân” ve “beyân”¹⁴⁵ gibi bir isim¹⁴⁶ kabul edip “*Tercüme-i Tibyân*” ismini “*Kur’ân’ın Tercüme ve Tefsiri*” şeklinde anlamak ve anlamlandırmak hem daha isabetli bir tutumdur, hem de *Tercüme-i Tibyân*’ın ne olduğunu ortaya koymada daha işlevsel bir yöntemdir.¹⁴⁷

Sonuç

Ayıntâbî’nin *Tercüme-i Tibyân*’ının değerlendirildiği bir makalenin tenkidini yaptığımız çalışmamızın sonunda belli başlı tespitler yapabilecek noktaya varmış bulunuyoruz. Eleştirisini yaptığımız makale, yazarın sadece doktora tezine dayanmakla kalmamış, pek çok yerde tezden birebir aktarımlar da içermektedir. Bu nedenle tezde karşılaşılan olumsuzlukların makalede de sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. Oysa yazardan 2008 yılında bitirdiği tezine dayandırdığı çalışmasında hem tezindeki aksaklıkları gidermiş olması hem de daha önce 2005 yılında aynı konuda yapılan bir başka tezden yararlanarak çalışmasını daha eksiksiz bir duruma getirmesi beklenirdi. Ne yazık ki bu beklenti gerçekleşmemiştir.

Yayımlanan haliyle makale pek çok noktada eleştiriyi hak etmektedir: Yazım, bilgi, dil, yargı, mantık, alıntı, kaynak kullanma ve kaynak gösterme ile ilgili hatalar ilk elde sayılabilecek olanlardır. Ayıntâbî’nin metod ve muhtevasının eksik aktarımı, kullanım birliğinin sağlanmaması, ilmî titizliğe riayet edilmemesi, özellikle de başka eserlerden kaynak göstermeden blok halinde alıntı yapılması da dikkat çeken önemli eksiklikler arasındadır.

Diğer bir eleştiri noktası ise yazarın, Ayıntâbî’ye ait eserin isimlerden biri olan “*Tercüme-i Tibyân*” terkiibini zorlama bir yorumla “*Açıklamaların Tercümesi*” şeklinde anlamlandırmasıdır. Hâlbuki bunun yerine “tibyân” kelime-

145 Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîru’l-kebîr)*, I-XXXII, III. Baskı, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts., II, 14, 16; Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’ân*, I, 273, 275; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, I, 143, 145.

146 Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîru’l-kebîr)*, II, 16; Kerim Buladı, *Kur’ân Kendisini Nasıl Tanıtır*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010, s. 133.

147 Çalışmamızın sınırları müsaade etmediği için *Tercüme-i Tibyân*’ın ne olduğu ve ne olmadığı meselesini daha detaylı ve bol örnekler eşliğinde başka bir çalışmada ele almayı düşünmekteyiz.

sini Kur'ân'ın bir ismi olarak kabul edip “*Tercüme-i Tibyân*” terkiibini “*Kur'ân'ın Tercüme ve Tefsiri*” şeklinde algılasaydı daha isabetli bir sonuca varmış olurdu.

Son olarak belirtelim ki, hakemli bir dergide yayımlanan bir yazının değerlendirme süreci nihai anlamda okurların kontrolü ile tamamlanır. Bu nedenle makale yazarlarının hakemlerin gözünden kaçabilecek konularda daha dikkatli davranmaları, hakemlerden veya okuyuculardan önce yazıların içerik, üslûp, tutarlılık, kaynak kullanımı ve kaynak gösterimi vb. konularda kendi öz denetimlerini yapmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Arpa, Recep, *Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Tibyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.
- _____, “İlk Matbû Türkçe (Osmanlıca) Tefsir: Tibyân Tefsiri”, *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -1-*, İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2011, s. 241-260.
- _____, “Tibyân Tefsiri”, *DİA*, İstanbul, 2012, c: XLII, s. 127-128.
- Âsım Efendi, Mütercim, *el-Okyanûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kamûs Terce-mesi)*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1305.
- Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul: Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996.
- Aydüz, Davut, *Tefsir: Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İstanbul: Işık Yayınları, 2004.
- Ayıntâbî, Muhammed b. Hamza ed-Debbâğ, *Tercüme-i Tibyân*, İstanbul: Matbaa-i Sultâniye (Dâru't-Tıbâ'ati'l-Âmira), 1283/1866, I.
- _____, *Tercüme-i Tibyân*, III. Baskı, İstanbul: Matbaa-i Sultâniye (Dâru't-Tıbâ'ati'l-Âmira), 1291/1872, II, III, IV.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951-1955.
- Bebek, Adil, “Hayâlî”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, s. 3-5.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, II. Baskı, Mısır, 1968.
- Birşık, Abdülhamit, “Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Âliyye'si”, *İslâmî Araştırmalar*, 2004, cilt: XVII, sayı: 1, s. 53-68.
- _____, “Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri*, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 66, İstanbul, 2012, s. 199-240.
- Buladı, Kerim, *Kur'ân Kendisini Nasıl Tanıtır*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010.
- Câvî, Abdülhak b. Abdülhannân, *Tedricü'l-edânî ilâ kırâeti şerhi's-Sa'd alâ tasrifî'z-Zencânî*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire, 1348.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sihâhu'l-arabiyye*, I-V, III. Baskı, Kahire, 1982.

- Çalışkan, İsmail, "Tefsîrî Mehmed Efendi'nin Tefsîr-i Tibyân Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, I. Baskı, Haziran, 2011, s. 215-240.
- Cündioğlu, Düccane, "Matbû Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu-Bir Giriş Denemesi-" 2. *Kur'ân Sempozyumu*, Ankara, 1995, s. 157-237.
- Davud-i Karsî, Davud b. Muhammed Karsî, *Davud el-Karsî 'ale'l-emsile (Şerhu'l-emsile)*, İstanbul: Mehmed Cemâl Efendi Matbaası, 1297.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi: Bir Deneme*, çev. Mehmet Sait Mutlu, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1965.
- _____, *Aziz Kur'ân*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: 17, sayı: 1, s. 25-46.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru'l-me'ârif, Kahire, ts.
- İyibilgin, Orhan, *Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- _____, "Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XVI, sayı: 29, s. 69-88.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1990.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, I-XV, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1957.
- Koca, Ferhat, "Mevlânâ Mehmed İzmîrî", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, s. 529-530. *Maksûd*, (*Mecmû'atü's-sarf* içinde) İstanbul: Yasin Yayınevi, 2008.
- Mehmed Zihni Efendi, *el-Müntehab ve'l-muktedab fî kavâ'idi's-sarfi ve'n-nahvi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Özcan, Abdülkadir, "eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, s. 485-486.
- Özen, Şükrü, "Teftâzânî", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, s. 299-308.
- Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, *İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi*, İstanbul, 2011, s. 91-160.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, I-XXXII, III. Baskı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, III. Baskı, Kahire: Dâru't-Türâs, 1985.
- Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, 2005.
- Yaşaroğlu, Macit, "Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemelerinin Kronolojik Bibliyografyası", *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi: Bir Deneme* (Muhammed Hamidullah, çev. Mehmet Sait Mutlu) içinde, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1965.
- Yayla, Mustafa, "Hâdimî", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, s. 24-26.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1935.

- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhibbuddin Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk Mur-taza, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XX, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1994.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I-III, IV. Baskı, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm, I-IV, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.